

ПОШИРЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ *RHAMNUS* L. У ПРИРОДІ ТА КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

На основі літературних даних встановлено видовий склад роду *Rhamnus* L. у сучасній флорі України, поширення їх у природі та культурних насадженнях

Вступ

Одним із ефективних способів створення довговічних та стійких зелених насаджень є залучення цінних декоративних видів рослин, інтродукованих з інших районів світу [14]. Їх інтродукція та переміщення в нові райони України створює можливість покращення своєрідного культурного «обличчя» будь-якого ландшафту.

Велике значення для збагачення дендрофлори Правобережного Лісостепу України має інтродукція видів роду *Rhamnus* L. родини Жостерові (*Rhamnaceae* Juss.), який нараховує близько 150 видів [21]. Рід *Rhamnus* об'єднує листопадні, іноді вічнозелені невеликі дерева або кущі з супротивними здебільшого колючими або черговими гілками [5]. Листки еліптичні або яйцеподібно-еліптичні, з трьома парами міцних, зісподу вигнутих бокових жилок. Квітки в пазушних пучках, по 10–15 шт., чотиричленні, з дрібними пелюстками, які інколи не розвиваються. Плоди чорні, діаметром 6–8 мм [22]. Деревина з жовтувато-червоним ядром і білувато-жовтою заболонню.

Ці рослини є цінним матеріалом для зеленого будівництва, багато з яких уже давно і міцно увійшли у культуру в Європі та Північній Америці виключно завдяки декоративним властивостям (*R. imeretina* Both., *R. alaternus* L., *R. fallax* Boiss., *R. saxatilis* Jacq., *R. tinctoria* Waldst. et Kit., *R. pallasii* Fisch. et Mey.), що визначається за біоморфою, формою крон, листками, які є дуже різноманітними за розмірами, формою, забарвленням, консистенцією, густотою та розміщенням у кроні, а також наданню різноманітних форм за допомогою топіарного мистецтва [7].

Проте інформація щодо поширення видів роду *Rhamnus* в природі та інтродукованих насадженнях є недостатньо висвітленою. Мета роботи — з'ясувати поширення представників роду *Rhamnus* у природній флорі України та узагальнити дані щодо осередків їх інтродукції.

Матеріали та методика досліджень

При дослідженні видового складу роду *Rhamnus* в Україні, нами проаналізовано літературні джерела із вказівкою конкретних місцезнаходжень рослин у природній флорі України та місця їх інтродукції. Об'єктами досліджень були рослини роду *Rhamnus*.

Результати досліджень та їх обговорення

Рід *Rhamnus* — один з давніх родів покритонасінних рослин, що існували у верхньому крейдяному періоді, хоча не всі знахідки, описані як *Rhamnus* можуть вважатись безсумнівними [15].

Природні ареали представників роду *Rhamnus* охоплюють переважно помірну зону Північної півкулі, окремі види — Бразилію, Південну Африку і тропічну Азію [5].

У природній флорі України рід *Rhamnus* представлений трьома видами: *R. cathartica* L. [19], *R. alaternus* L. [7], *R. tinctoria* Waldst. Et Kit. [1]. Поширення аборигенних видів роду *Rhamnus* в Україні та в культурних насадженнях наведено в таблиці 1.

Перші згадки, щодо інтродукції видів роду *Rhamnus* знаходимо у Івченко І. С. За результатами семирічних подорожей графа Вальдштейна-Вертемберга і професора Китайбеля по Угорщині

в 1799 р. у Відні було видання кількатомних фоліантів, основу яких складали таблиці з рослин,

нерідко нових для науки. Серед багатьох рослин був і такий вид як *R. tinctoria* [9].

1. Поширення видів роду *Rhamnus* у природі та культурних насадженнях України

Назва виду	У природі	У культурі
<i>R. alaternus</i> L.	як здичавілий по всьому Південному Криму, від Севастополя до Судака, де він добре росте і розмножується самосівом. Трапляється на Закарпатті [7].	ПБК [1, 7], ботанічний сад Дніпропетровського національного університету [12], ботанічний сад ім. акад. О. В. Фоміна (рослини закритого ґрунту) [3].
<i>R. cathartica</i> L.	поширений по всій території країни, крім Полинного Степу й Карпат [5] та у Криму [7].	Криворізький ботанічний сад [23], Державний дендрологічний парк «Тростянець» [17], Ботанічний сад НУБіП [13], Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна [4], Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка [10], ботанічний сад Дніпропетровського національного університету [12], ботанічний сад ім. акад. О. В. Фоміна [3].
<i>R. tinctoria</i>	представлений нечисленною локальною популяцією в Чернівецькій області, Сокирянський район, с. Волошки на річці Дністер [8].	Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна [4, 5], Нікітський ботанічний сад [5], Державний дендрологічний парк «Тростянець» [17], Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка [10].

Початок інтродукції в Україну рідкісних екзотів розпочався з середини XVII ст., для якого характерні розширення інтродукції плодових культур, декоративних деревних рослин, поява перших аптекарських садів і паркових ансамблів, що представляють значну історико-культурну цінність. За даними С. Я. Соколова у 1752 році в культуру був введений *R. pumila* Turra [1].

Представники роду *Rhamnus* є лікувальними рослинами (*R. cathartica*, *R. alaternus*, *R. alpestris* L., *R. purpurea* Edgew.), які використовують в народній медицині проти багатьох хвороб. Крім цього види роду — гарні медоносні рослини, а їх кора багата дубильними речовинами (*R. cathartica*).

Велике значення, яке сприяло прискоренню інтродукції представників роду *Rhamnus*, мали лікарські та фарбувальні властивості рослин.

У недалекому минулому, до появи анілінової промисловості, види роду *Rhamnus* як джерела барвників, займали провідне місце. Для отримання жовтої фарби використовувались плоди майже всіх європейських та близькосхідних видів. «Зерна» або «жовті ягоди» відповідно іменувалися по тій країні, звідки вони переважно надходили на ринок: венгерські (*R. tinctoria*), авіньйонські (*R. infectoria* L. і *R. saxatilis*), італійські (*R. alaternus*), персидські

(*R. petiolaris* Boiss.). «Персидські зерна» складали у свій час одну із важливих статей експорту Константинополя і на Близькому Сході використовуються до сих пір. Великим попитом користувалась так звана пузирчаста зелень — рідка яскраво-зелена акварельна фарба, яку одержували із зрілих плодів виду *R. cathartica*.

Особливо цінним фарбником є локао — китайська зелень, або зелене китайське індиго, — водяний відвар кори та листя двох ендемічних китайських видів: *R. utilis* Despe. і *R. globosa* Vge., який займав пріоритетне місце серед природних барвників [7].

На сьогодні види роду *Rhamnus* є в колекціях багатьох ботанічних садів і дендропарків України.

Найбільшу в Україні колекцію видів роду *Rhamnus* представлено в дендропарку «Тростянець». Це такі види як: *R. dahurica* Pall., *R. diamantica* Pall., *R. dolichophylla* Gontsch., *R. imeretina*, *R. infectoria*, *R. erytroxylon* Pall., *R. tinctoria*, *R. libanotica* Boiss., *R. parifolia* Vge., *R. fallax*, *R. pallasii*, *R. utilis*, *R. cathartica*, *R. leptophylla* Schneid., *R. globosa*, *R. japonica* Maxim. [17].

За каталогом рослин Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України станом на 1997 р., колекція нараховувала 3 види: *R. cathartica*, *R. dahurica*, *R. imeretina* [10].

У Ботанічному саду ім. акад. О. В. Фоміна Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка види роду *Rhamnus* представлені 3 видами рослин відкритого ґрунту: *R. cathartica*, *R. dumetorum* Schneid. [6], *R. costata* Maxim. і одним видом рослини закритого ґрунту як *R. alaternus* [3].

За підсумками інтродукції Криворізький ботанічний сад НАН України налічує 11 видів: *R. alnifolia* L. Herb., *R. arguta* Maxim., *R. cathartica*, *R. dahurica*, *R. diamantica*, *R. fallax*, *R. imeretina*, *R. infectoria*, *R. japonica*, *R. parifolia*, *R. ussuriensis* [23].

У колекцію рослин Ботанічного саду Дніпропетровського національного університету входить 2 види *R. alaternus* і *R. cathartica* [12].

Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна налічує 8 видів: *R. cathartica*, *R. dahurica*, *R. dolichophylla*, *R. oleoides* L., *R. tinctoria*, *R. ussuriensis*, *R. utilis*, *R. willdenowiana* Schult. [4].

До каталогу деревних рослин Ботанічного саду Національного університету біоресурсів і природокористування України належать 3 види роду *Rhamnus*: *R. dahurica*, *R. imeretina*, *R. cathartica* [13].

У колекцію деревних рослин Ботанічного саду Житомирського сільськогосподарського інституту входить 2 види *R. cathartica* і *R. japonica* [16].

За даними Немерцалова В. В. у флорі Одещини ростуть такі види: *R. cathartica*, *R. dahurica*, *R. alaternus*, *R. tinctoria* [18].

У Національному дендрологічному парку «Софіївка» НАН України за літературними джерелами у 1939 році ріс *R. puschiana* D.C. [2], а за даними каталогу рослин дендрологічного парку «Софіївка» за 2000 рік був у колекції *R. cathartica* 1960 року посадки [11]. На даний час колекція дендропарку представлена 2 видами: *R. diamantica* і *R. ussuriensis*, 3 екземпляри яких висаджені у 2012 році. Насіння цих рослин одержали у 2008 році із ГБС (м. Москва).

Висновки

Таким чином у природній флорі України налічується три види роду *Rhamnus*. Найбільше розповсюдження має *R. cathartica*. Лише в Криму поширений *R. alaternus* і найбільш рідкісним представником роду природної флори України є *R. tinctoria*, який занесений до Червоної книги України і трапляється у єдиному локалітеті в Чернівецькій області.

В колекціях ботанічних садів та дендропарків України представлено більше ніж 20 видів роду. Найбільша кількість видів сконцентрована у дендропарку «Тростянець» та Криворізькому ботанічному саду НАН України.

Перелік посилань

1. *Ареалы деревьев и кустарников СССР*: у 3 томах. / [Соколов С. Я., Связева О. А., Кубли В. А., при участии Р. В. Камелина, Г. П. Яковлева, В. И. Грубова, А. Е. Катенина]. — Л.: Наука, 1986. — Том 3. — 182 с.
2. *Барбарич А. И.* Озеленение населенных мест. / Под общей ред. А. И. Барбарича, А. Я. Хорхота. — К.: Издательство Академии архитектуры УССР, 1952. — 744 с.
3. *Ботанічний сад ім. акад. О. В. Фоміна.* Каталог рослин. — Природно-заповідні території України. Рослинний світ. Вип. 7. — Київ: Фітосоціоцентр, 2007. — 320 с.
4. *Гавриленко Н. О.* Каталог рослин дендрологічного парку «Асканія-Нова» / Н. О. Гавриленко, А. Ф. Рубцов, Л. О. Слєпченко. — Асканія-Нова: УААН, 2003. — 116 с.
5. *Дендрофлора України.* Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. / [Кохно М. А., Трофименко Н. М., Пархоменко Л. І. та інші; За ред. М. А. Кохно та Н. М. Трофименко]. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — Частина II. — 716 с.
6. *Деревні рослини Ботанічного саду ім. О. В. Фоміна Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка* / [Колісніченко О. М., Бонюк З. Г., Гревцова Г. Т. та ін.]. — К.: Фітосоціоцентр, 2003. — 84 с.
7. *Деревья и кустарники СССР* / [С. Я. Соколов, З. Т. Артюшенко, Ю. Д. Гусев, Г. Н. Зайцев и др.]. — М.: Изд-во АН СССР, 1962. — Т. 4. — 974 с.
8. *Жостір фарбувальний (Rhamnus tinctoria Waldst. et Kit.)* / Кагало О. О. // Червона книга України. Рослинний світ. — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 572 с.
9. *Івченко І. С.* Етноботанічні аспекти дослідження фіторозмаїття на прикладі деревних рослин флори України / І. С. Івченко, В. В. Капустян. — К.: Фітосоціоцентр, 2003. — 140 с.
10. *Каталог растений Центрального ботанического сада им. Н. Н. Гришко.* Справочное пособие / Под общей редакцией Н. А. Кохно. — К.: Наукова думка, 1997. — 427 с.
11. *Каталог рослин дендрологічного парку «Софіївка»:* довідковий посібник / [за редакцією кандидата

- біологічних наук І. С. Косенка та ін.]. — Умань: Уманський дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, 2000. — 160 с.
12. *Коллекція* рослин Ботанічного саду Дніпропетровського національного університету [Текст]: Наук. вид. / В. Ф. Опанасенко [та ін.]. — Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2008. — 224 с.
  13. *Колесніченко О. В.* Каталог деревних рослин Ботанічного саду НУБіП України / О. В. Колесніченко, С. І. Слюсар, О. М. Якобчук — 2-е вид., уточн. та доп. — К.: НУБіП України, 2010. — 67 с.
  14. *Косенко И. С.* Лещина деревовидная на Украине / Косенко И. С. — К.: Наук. думка, 1996. — С. 52.
  15. *Криштофович А. Н.* Палеоботаника. 4-е исправленное и дополненное издание / Криштофович А. Н. — Л.: Наукова думка, 1957. — 624 с.
  16. *Литвак П. В.* Древесные растения ботанического сада Житомирского сельскохозяйственного института / П. В. Литвак, Ф. С. Комаров — К.: Изд-во УСХА, 1992. — 227 с.
  17. *Мисник Г. Е.* Сроки и характер цветения деревьев и кустарников. / Г. Е. Мисник — К.: Наукова думка, 1976. — 389 с.
  18. *Немерцалов В. В.* Конспект дендрофлоры Одеси / Немерцалов В. В. — Одеса: Альянс Юг, 2007. — 95 с.
  19. *Нечитайло В. А., Кучерява Л. Ф.* Ботаніка. Вищі рослини / Нечитайло В. А., Кучерява Л. Ф. / — К.: Фітосоціоцентр. — 2001. — 432 с.
  20. *Определитель* высших растений Крыма. Коллектив авторов. / Под общей редакцией Н. И. Рубцов. — Л.: Наука, 1972. — 550 с.
  21. *Рубцов Л. И.* Деревья и кустарники / Рубцов Л. И. — К.: Наукова думка, 1974. — 578 с.
  22. *Собко В. Г.* Визначник рослин Київської області / Собко В. Г. — К.: Фітоцентр, 2009. — 374 с.
  23. *Федоровский В. Д.* Древесные растения Криворожского ботанического сада. Итоги интродукции (за 25 лет) / В. Д. Федоровский, А. Е. Мазур. — Днепропетровск: Проспект, 2007. — 256 с.

Рекомендує до друку
Грабовий В. М.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РОДА *RHAMNUS* L. В ПРИРОДЕ И КУЛЬТУРЕ В УКРАИНЕ

Ю. В. Журжа

На основе литературных данных установлен видовой состав рода *Rhamnus* L. в современной флоре Украины, распространение их в природе и культурных насаждениях.

THE DISTRIBUTION OF THE *RHAMNUS* L. GENUS REPRESENTATIVES IN NATURE AND CULTURE IN UKRAINE

Y. V. Zhurzha

The species composition of the *Rhamnus* L. genus in the actual flora of Ukraine, their distribution in nature and cultural plantations have been studied on the basis of literature data sources.